

ДРУГИЙ ЕТАП ВСТУПУ НІМЕЦЬКИХ ТА АВСТРО-УГОРСЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ (20 ЛЮТОГО – 5 БЕРЕЗНЯ 1918 РОКУ)

Михайло СЛОБОДЯНЮК

orcid.org/0000-0002-2221-112X

кандидат історичних наук, науковий співробітник центру
українських військових традицій і патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Події весни 1918 року є важливими в історії української державності. Тоді вперше у ХХ ст. Україна опинилася у кризі через діяльність більшовицьких російських військ, які під фальшивими лозунгами «національного самовизначення» фактично відмовлялися визнавати Україну самостійною державою. Радянські політики виявилися такими ж російськими націонал-шовіністами, як і їх попередники – російські імперські сили. Після укладення мирного договору з Німеччиною та країнами Четверного блоку вони з 18 лютого 1918 року розпочали операцію з надання допомоги Україні у відновленні влади Центральної Ради в країні.

В українській історіографії хід операції щодо відновлення українського уряду в Києві за допомогою введення в Україну німецьких військ розглядається переважно лише з точки зору дій українських формувань Центральної Ради. Це, безумовно, важливо, але для розуміння всієї ситуації треба розглядати їх дії у контексті німецького входження в Україну у цей час. Німецькі ж війська та їхні дії, які, власне, й спричинили відновлення Центральної Ради як уряду України, розглядаються фрагментарно і лише коли вони стикаються з діяльністю українських формувань. Навіть досить фахово підготовлені в останні роки праці польського дослідника В. Менджецького та австрійських істориків В. Дорніка та П. Ліба стосовно окупації України німецькими військами цю тему не розкривають до кінця, тобто з професійної військової точки зору, як військову операцію обмеженим контингентом німецьких та австро-угорських військ.

У статті досліджується другий етап проведення німецької операції лише в Україні від 20 лютого до 5 березня 1918 року, коли ще плани в першу чергу німецького командування не передбачали повної окупації всієї України. Особливістю стало уточнення угруповання німецьких та австро-угорських військ, які увійшли на територію України, їхні завдання та перебіг подій. Це має дати українським дослідникам краще розуміння, з ким зустрічалися та взаємодіяли українські формування військ Центральної Ради у цей період, які цілі ставило перед угрупованням як німецьке, так і австро-угорське командування, що, у свою чергу, вплинуло на подальший розвиток подій, продовження бойових дій на території Східної України на третьому етапі операції (з початку березня і до початку травня 1918 року).

Ключові слова: німецькі війська; австро-угорські війська; Україна; дивізія; бригада; операція.

GERMAN AND AUSTRO-HUNGARIAN ARMIES' INVASION OF UKRAINE: PHASE TWO (FEBRUARY 20 – MARCH 5, 1918)

Mykhailo SLOBODIANIUK

Candidate of Historical Sciences, research fellow of the Center of Ukrainian Military Traditions and Patriotic Education of RIUS

Annotation. *Dramatic events of the spring of 1918 are important pages in the history of Ukrainian statehood. For the first time in the 20th century Ukraine faced the crisis caused by armed bands of Russian Bolsheviks, who, under the distorted slogans of “national self-determination”, refused to acknowledge Ukraine as an independent state. Soviet politicians proved to be as chauvinistic as their predecessors – Russian imperial bureaucrats. Upon signing peace treaty in Brest-Litovsk between Ukraine and the Central Powers on February 18, 1918, German Army started operations aimed to restore Central Rada to power. Ukrainian historiography considers this case primarily focusing on the activity of the Ukrainian Army and investigates operations of German and Austro-Hungarian forces quite fragmentarily. Even the recently published well-documented studies by Austrian scholars V. Dornik and P. Lib, as well as the Polish researcher V. Mędrzecki, did not provide a comprehensive coverage of these military operations.*

This article is aimed to study phase two of the German and Austro-Hungarian Armies' march into Ukraine (February 20 – March 5, 1918). Initially, the plan of the German High Command did not envisage complete occupation of Ukraine. In the article, special attention is paid to the order of battle of the Central Powers' armies that marched into Ukraine, their operational plans and tasks, as well as the battles that followed. This information should assist Ukrainian scholars in studying operations of the Ukrainian Army during the Central Rada period. Strategic situation as of March 5, 1918 determined further plans of the German and Austro-Hungarian commands and caused follow-up operations in eastern Ukraine during phase three (early March – late May 1918).

Key words: *German Army; Austro-Hungarian Army; Ukraine; division; brigade; operation.*

Швидко досягнувши мети першого етапу вступу німецьких військ в Україну, вже 20 лютого 1918 року німецьке Головне командування визначило для Групи армій «Лінзінген» нове завдання на **другому етапі** операції. Наступною метою стало досягнення столиці України – Києва (для відновлення в ньому українського уряду) та в цілому лінії Вінниця – Київ – Речиця (від Києва – за течією Дніпра). При цьому в дослідженні В. Дорніка визначено, що у німецького командування «якогось конкретного плану не було» [4, с. 195]. Все визначалося командуванням Групи армій та командирами на місцях відповідно до ситуації, що складалася. З цим можна погодитися, але твердження про те, що «Лінзінген спочатку вочевидь не мав наміру просуватися далі Каунаса, а наступ на Київ виник лише завдяки «прагненню військ

іти вперед» [4, с. 200–201], явно не відповідає дійсності, тому що метою операції німецьких військ було відновлення української влади в Україні, яка могла б виконати взяті на себе зобов'язання перед урядом Німеччини, в першу чергу щодо поставок продовольства. Коли після перших днів проведення операції стало ясно, що для цього треба зайняти Київ, таке завдання негайно було поставлене перед військами, незважаючи на наявність чи відсутність у них пориву йти вперед. Тому висловлювання Гренера, яке наводить В. Дорнік, що «було приємно приголомшувати друга й ворога» [4, с. 201], свідчить лише про його пишання досягненнями німецьких військ, але генерал Гренер приєднався до операції зі своїм 1-м армійським корпусом лише на третьому етапі операції, вже після 5 березня, тому це відноситься

до дій військ у цей період, а не перед захопленням Києва.

Рух на Київ прискорило використання залізничного транспорту. Для цього німці, крім допомоги від українського персоналу залізниці, виділили зі складу своїх військ колишніх залізничних працівників (машиністів та людей, які працювали на німецьких залізницях). Для руху використовували захоплені рухомий склад (паровози, вагони та платформи), у тому числі й бронепотяги. Оцінивши досвід першого етапу операції (з 18 по 20 лютого 1918 року), коли війська колишньої російської армії, які втікали з фронту, практично не чинили жодного організованого спротиву німецьким частинам, для швидкого просування німецьке командування стало створювати рухомі авангарди у складі 1-2 батальйонів піхоти від кожної дивізії, посилені артилерією, броневантажівками, кавалерією та самокатниками, за якими рухалися головні сили (піхота – переважно залізничним транспортом, а кавалерія – своїм ходом).

Напрямок наступних дій стали залізничні шляхи на Шепетівку, Бердичів, Козятин для піхоти Корпусу Кнерцера, до якого приділили також 215-ту піхотну дивізію, та на Коростень (91-ша піхотна дивізія), а по шосе на Житомир рухалися своїм ходом кавалерійські частини (2-га кавалерійська дивізія) з броневантажівками. 21 лютого був зайнятий Новоград-Волинський [8, с. 105]. На Бердичів продовжувала рухатися й 215-та піхотна дивізія. У цей час німецькі війська наштотувалися на перші прояви збройного спротиву. На станції Славути (за 50 км від Рівного) більшовики затримали німецький бронепотяг, тому Шепетівкою німці оволоділи лише 23

лютого 1918 року. За 40 км перед Бердичевом більшовики зруйнували міст і переправу настільки, що його відновлення зайняло 6 тижнів. Крім того, тут опір німецьким частинам чинив загін (близько 1500 чоловік з числа солдатів 7-ї армії) ВРК Південно-Західного фронту під командуванням заступника голови ВРК фронту В. І. Кіквідзе [8, с. 113]. Голова ВРК Г. В. Разживін згадував через три місяці після подій: «...перед нами постало питання, чи чинити неприятели спротив тими силами, які ми мали (всього 800 чоловік). Революційний комітет Південно-Західного фронту вирішив здійснити спротив, щоби вивезти майно. Під Бердичевом був даний перший бій. Німці настійливо наступали протягом трьох днів, і кожного разу наші відбивалися, ними ж вводилися у бій все нові сили... На шляху відступу ми підривали колію залізниці і де можливо водокачки...» [8, с. 113]. Тому Бердичів, після форсування ріки пішим порядком, був зайнятий 26 лютого. Але там, у Бердичеві, німецькі війська вже чекали і вітали українські загони, які зайняли місто ще 24 лютого. Цей момент німецьке командування визначило у своїх рапортах як початок формальної взаємодії німецьких військ зі збройними силами УНР. 28 лютого 1918 року Рада міністрів УНР призначила Олександра Коморного головним комісаром уряду УНР при головнокомандувачу німецькими військами на території України. Його обов'язком став контроль над створенням органів управління на територіях, зайнятих німецькими та українськими військами, а також організація взаємодії місцевих керівників з німецькими військами, які входили на їх територію [9, с. 168–169].

Під час руху на Житомир (зайнятий 24 лютого 1918 року [8, с. 105]) німецькі частини перший раз зіткнулися з чехословаками. 1917 року на території України дислокувався Окремий Чехо-Словацький добровольчий корпус. Командир корпусу, генерал В. Шокоров, був призначений на посаду 8 вересня 1917 року. Штаб корпусу розташувався у Києві. Корпус складався з двох з'єднань: **1-ї Чесько-Словацької Гуситської стрілецької дивізії** (1-й Чесько-Словацький стрілецький Яна Гуса полк, 2-й Чесько-Словацький стрілецький Юрія з Подебрад полк, 3-й Чесько-Словацький стрілецький Яна Жижки полк та 4-й Чесько-Словацький стрілецький Прокопа Великого полк) чисельністю понад 12000 чоловік. Дивізія дислокувалася біля Житомира. **2-га Чесько-Словацька стрілецька дивізія** стояла в районі Борисполя (складалася з 5-го Чесько-Словацького стрілецького Празького Фоми Масарика полку, 6-го Чесько-Словацького стрілецького Ганацького полку, 7-го Чесько-Словацького стрілецького Татранського полку, 8-го Чесько-Словацького стрілецького Сілезького полку та інженерної роти) чисельністю понад 11000 чоловік. Також у складі корпусу створили 1-шу артилерійську бригаду Яна Жижки, практично не укомплектовану 2-гу артилерійську бригаду та 1-й Чесько-Словацький стрілецький Гуситський запасний полк. Ці частини налічували загалом близько 40000 чоловік, були достатньо добре укомплектовані, навчені, мали важку артилерію і для німецьких військ були найбільшою загрозою [13, с. 79–81, 89, 95–96].

У цей час 2-га кавалерійська дивізія з бронеавтомобілями рухалася по шосе з Рівного на Новоград-Волинський – Житомир – Київ паралельно з піхотою, яка

використовувала для просування залізничний транспорт. За 30 км на схід від Житомира німецькі бронеавтомобілі догнали чеський батальйон зі згаданої 1-ї Чесько-Словацької стрілецької дивізії, який відступав до Києва. Відбувся бій, у якому чехи спокійно дозволили наблизитися бронеавтомобілям, а далі відкрили вогонь. Однак броня захистила, тому поранення отримали лише один офіцер та декілька солдатів. Зустрічним вогнем з бронеавтомобілів чехам було завдано суттєвих втрат, в результаті чого вони швидко відійшли під прикриттям лісу. У журналі бойових дій Корпусу Кнерцера записано, що у німців поранення отримав офіцер та 3 солдати, а чехи втратили вбитими 15 чоловік (кількість поранених невідома, тому що їх чехи забрали з собою) [2, с. 53; WürtHStA, M46, Bū 9]. Про обставини цього бою збереглися й спогади В. Петріва, який зазначав, що чехи не воювали проти українців, а лише проти німців [10, с. 344–346].

28 лютого у наступ в Україні перейшли також австро-угорські частини. З початком німецької операції в Україні імператор Австро-Угорщини Карл I не захотів брати участі у цих військових акціях. Він був роздратований умовами підписаного у Бресті мирного договору з Україною, а також побоювався звинувачень в агресії та експансії з боку країн Антанти та США, бо саме цього часу він шукав можливості укладення з ними мирного договору на основі так званих «14 пунктів» президента США Вільсона. Реакцію Карла згадує у своїх мемуарах генерал Людендорф: «Одночасно зі вступом у більшовицьку Великоросію розпочався й німецький наступ на Україні. Я підтримував без перерви зносини з генералом фон Арцем, щоби досягнути

необхідного узгодження для майбутніх спільних дій. Але імператор Карл несподівано відмовився, так як він не хотів розчаровувати народ тим, що мир з Росією не відбувся. Але потреба швидко змусила його виявити свою згоду» [5, с. 507]. Додатковим поштовхом для австрійців взяти участь у військовій кампанії в Україні стала загроза німців все знайдене в Україні продовольство використовувати на свій розсуд, тож Карл I, який негайно потребував продовольства для свого голодуючого народу, змушений був погодитися. 28 лютого 1918 року 6 дивізій, виділених зі складу 2-ї та 7-ї австрійських армій, почали марш на схід залізницею з завданням якнайшвидше зайняти Одесу [6, с. 59; у радянських виданнях відразу зазначається про те, що угруповання австро-угорських військ складалося з трьох армійських корпусів (12-го, 17-го та 25-го), які налічували нібито 11,5 піхотних дивізій (15-ї, 59-ї, 34-ї, 11-ї, 30-ї, 31-ї, 32-ї, 54-ї та 154-ї), та з двох кавалерійських дивізій (2-ї та 7-ї) і 145-ї піхотної бригади. Але ці дані не є достовірними, тому що радянські історики не розглядали операцію по частинах, чим спотворювали цифри, які вони наводили]. Як і у випадку з німецьким вступом військ австро-угорське командування з урядом УНР не контактувало і залишало його в абсолютній необізнаності щодо своїх дій в Україні. Однак, як і німецькі війська, на першому (німецькому – другому) етапі операції австрійське командування ставило перед військами лише попередні, обмежені, завдання. Це пов'язано з тим, що на цей час ще не була вирішена остаточно проблема з Румунією та її військами на фронті, які протистояли австрійсько-німецьким силам (переважно проти Групи армій Макензена).

На Румунському фронті, який тримали військовики російських армій та трьох армій Королівства Румунії (король Румунії Фердинанд був номінальним командувачем Румунського фронту), бойових дій уже з початку 1918 року не відбувалося через повну деморалізацію російських частин. 20 січня 1918 року румунське командування, з дозволу представників Антанти, наказало своїм військам перейти ріку Прут у декількох пунктах та захопити Бессарабію (давню мрію румунів). Цей наказ виконували 11-та та 13-та піхотні дивізії та 1-ша і 2-га кавалерійські дивізії, об'єднані 25 січня у 6-й армійський корпус дивізійного генерала Г. Істраті [11, с. 35; при цьому автор посилається на румунську працю Stanesku M.C. *Armata Romana si unirea Basarabiei si Bucovinei cu Romania. 1917–1919. Constanca, 1999. P. 109*]. Для протидії румунам більшовики на підступах до Одеси почали формувати Особливу армію (командарм П. С. Лазарев) з окремих частин та загонів солдатів 4-ї та 6-ї армій (5-й та 6-й Заамурські кінні полки, 1-й Дністровський піхотний полк, кавалерійський загін Г. Котовського, три легкі батареї (12 гармат), гаубичний дивізіон (11 гармат), броньовий загін, саперний батальйон та інші дрібні підрозділи). Ці війська були зосереджені в районі Тирасполя, у Парканах, Григоріополі, Дубоссарах та Слободзее знаходилися невеличкі гарнізони, а берег Дністра охороняли кінні патрулі. Від району на південь від Тирасполя і до берега Чорного моря був розгорнутий загін Армійського комітету 6-ї армії. Всього ці війська нараховували близько 5–6 тис. чоловік (у тому числі 1500 багнетів та 1200 шабель) [11, с. 39]. Незважаючи на це, румуни оволоділи Бессарабією, і на

початку лютого 1918 року її війська стояли: 1-ша кавалерійська дивізія – у Бельцах; 11-та піхотна дивізія – у Кишиневі; 2-га кавалерійська дивізія – у Чимішлії; 13-та піхотна дивізія – у Болграді [11, с. 43; Stanesku M.C. Armata Romana si unirea Basarabiei si Bucovinei cu Romania. 1917–1919. Constanca, 1999. P. 124]. Це угруповання збереглося й до початку операції австро-угорських військ 28 лютого 1918 року.

Проведення операції в Україні австро-угорським військам ускладнювала позиція Румунії, війська якої не були так деморалізовані, як російські. Німецьке командування на Румунському фронті пред'явило Румунії ультиматум, термін якого закінчувався 28 лютого 1918 року. Через те що румунське керівництво до цього часу не вирішило, як їм діяти, німецьке командування заявило про припинення перемир'я з Румунією. Правда, вони погодилися продовжити його ще на одну добу, якщо Румунія погодиться на негайну демобілізацію 8 своїх дивізій та на пропуск через Молдавію та Бессарабію німецько-австрійських військ в Україну. 1 березня Румунія оголосила про свою згоду на переговори, однак німецька сторона висунула новий ультиматум і вимагала до 12.00 2 березня прийняти всі умови країн Четверного союзу. 5 березня 1918 року у Буфті під Бухарестом був підписаний прелімінарний договір між Румунією та країнами Четверного союзу, за яким румунський уряд був зобов'язаний всіма силами підтримувати перевезення військ країн Четверного союзу через Молдову та Бессарабію до Одеси (сам мирний договір Румунія підписала 7 травня 1918 року). З 16 лютого румунські частини вели бої з більшовицькими військами. Однак спроба

Чорноморсько-Дунайської флотилії провратися до устя Дунаю у районі Вилково-го, як і спроба радянських військ оволодіти Бендерами, закінчилися невдачею. 17 лютого 1918 року РНК РРФСР передала у розпорядження Верховної колегії з боротьби з румунською та бессарабською контрреволюцією Північну армію М. Муравйова, яка перекидалася з Києва до Одеси залізницею. 19 лютого Муравйов вступив «у головне командування над революційними військами, які діяли проти Румунії», і вирішив наступати на Ясси з трьох напрямків: від Могильова-Подільського, Рибниці та Бендер. 20 лютого наказом радянського командування Румунського фронту лівобережжя Дністра до лінії Ташлик – Веселий Кут, Роздільна – Одеса, а також Бендерський та Аккерманський повіти Бессарабії оголошувалися на воєнному стані. 21 лютого всі радянські війська, які знаходилися на території від Галаца до Севастополя, були об'єднані у 3-ю революційну армію під командуванням П. С. Лазарева. Бої розпочалися 26 лютого, однак зайняття 3 березня Жмеринки австро-угорськими та українськими військами змусило радянські загопи відступити за Дністер [11, с. 46–48, 56].

З початком руху австро-угорських військ 28 лютого 1918 року румунський генерал Скіна отримав наказ не займати територію Північної Бессарабії (Хотинський та частину Сорочького повітів) та передати у розпорядження австро-німецьких військ залізницю Чернівці – Новоселиця – Окниця – Могилів-Подільський [11, с. 44]. Через північ Бессарабії в Україну рушили австро-угорські війська. На початковому етапі операції (коли ще питання капітуляції Румунії не були остаточно вирішені), з

28 лютого, були задіяні війська 2-ї армії фельдмаршала Бем-Ермоллі:

– **ХІІ корпус** у складі **11-ї піхотної дивізії, 30-ї піхотної дивізії та 59-ї піхотної дивізії;**

– **ХХV корпус** у складі **155-ї піхотної дивізії гонведу та 54-ї стрілецької дивізії** (разом з частинами 54-ї стрілецької дивізії рухався на Україну також **Легіон УСС** з одного батальйону піхоти);

– зі складу 7-ї армії виділили так звану **«Групу Коссака (Kossak)»**, яка складалася з **2-ї кавалерійської дивізії, 36-ї піхотної дивізії та 187-ї піхотної бригади ландштурму;**

– з Групи армій Макензена також виділили **145-ту піхотну бригаду** [3].

Таким чином, на початковому етапі від австро-угорських військ були задіяні не 11,5 дивізій (як повідомляється у радянській історіографії), а лише 7 дивізій та дві бригади. Але 36-та піхотна дивізія та 187-ма піхотна бригада ландштурму з початку операції були залишені в районі Липкан для захисту правого флангу австро-угорських військ від будь-яких несподіванок з боку румунів, тому вони у цей час участі в операціях в Україні не брали (а після підписання мирного договору з Румунією 36-ту піхотну дивізію взагалі перекинули на Південно-Західний фронт Австро-Угорщини). Тож залишається 6 дивізій та піхотна бригада. На відміну від німецьких військ, більшу частину австрійських військ склали пересічні бойові з'єднання, і лише частина була з солдатів старшого віку (стрільці (це колишній австрійський ландвер) та ландштурмісти).

У Липканах війська Групи Коссака розділилися: 36-та піхотна дивізія та 187-ма піхотна бригада ландштурму залишилися на місці, а 2-га кавалерійська

дивізія рушила на Одесу за маршрутом, який пролягав по контрольованій румунами території Молдавії (з Липкан на Ларгу, далі – на Окницю, Бельци, Рибницю і на Бірзулу). ХХV армійський корпус здійснював марш на територію Поділля за маршрутом: 155-та піхотна дивізія гонведу – від Баліна на Ярмолинці і до Проскурова. У Проскурові вона залишилася на весь період присутності австро-угорських військ в Україні. 54-та стрілецька дивізія (разом з Легіоном УСС) рухалася на Хотин, а далі – на Кам'янець-Подільський – Нову Ушицю – Бар [3].

Війська ХХІІ армійського корпусу отримали основним напрямком Одесу. Тому половина 11-ї піхотної дивізії здійснила марш з району Збаража на Підволочиськ – Проскурів – Жмеринка, де вона зосередилася для подальшого наступу у напрямку на Вапнярка – Бірзула – Роздільна – Одеса. Друга половина 11-ї піхотної дивізії висунулася через Ямпіль – Ляхівці на Шепетівку. 30-та піхотна дивізія просувалася з району Сатанів за маршрутом Проскурів – Бар – Жмеринка, а далі мала рухатися на Бірзулу – Роздільну – Одесу; 59-та піхотна дивізія з району Гусятина спочатку рухалася на Городок – Проскурів – Бар, а потім – на Вапнярку – Бірзулу. 145-та піхотна бригада, яка дислокувалася у районі Галаца, отримала для пересування напрямком Галац – Рені – Бендери (де переправилася через Дністер) – Тирасполь, через позиції румунських військ. Але станом на 5 березня рух у напрямку Одеси австро-угорські війська лише починали, використовуючи для цього магістральну залізницю Жмеринка – Одеса та шосе від Бара та Жмеринки у напрямку Вапнярки [3].

Цікаво, що у складі австро-угорських військ значну частину склали полки, укомплектовані українцями. Серед них були 24-й Коломийський, 58-й Станіславський піхотні полки, 19-й Львівський та 35-й Золочівський стрілецькі полки (колишні полки ляндрверу), 11-й та 30-й польові артилерійські полки та інші частини. Але це не було зроблено австрійцями спеціально. Вони лише використали ті частини, які на час початку операції знаходилися у складі військ на цій ділянці фронту і склалися з так званих «українських» полків. Це додатково спростовує розповсюджену й в Україні російську пропагандистську версію про те, що нібито через недовіру до українців частини, якими вони були укомплектовані, всі геть відразу відправлялися на Італійський чи Балканський фронти.

1–2 березня 1918 року німецькі війська зайняли Київ. Ці епізоди (вхід до Києва німецьких та українських військ) описані в українській історіографії переважно за спогадами українців (наприклад, О. Удовиченка [12, с. 31], В. Петріва [10, с. 344–354]). Тому цікаво відновити події за німецькими джерелами, які досліджував в архівах В. Менджецький. Останній стверджує, що «історики нині не в змозі одноставно стверджувати, кому із союзників належить відносна першість». Однак він наводить вкрай цікаве донесення про перебіг цих (та інших) подій від Армійської групи «Айхгорн» від 29 липня 1918 року, яке він дослідив: «28 лютого 3-й саксонський батальйон 250-го саксонського піхотного полку (номер полку як 250-й подає у своїй праці В. Менджецький. Але з інших джерел можна побачити, що до складу 45-ї дивізії ляндрверу входив не 250-й, а 350-й полк ляндрверу),

посилений батареєю, підійшов залізницею на відстань 15 км від Києва, а 1 березня несподіваною атакою зайняв київський залізничний вокзал майже без спротиву заскочених зненацька російських солдатів. Піднесені успіхом, вони рушили через місто, намагаючись оволодіти мостами на Дніпрі. Було то надзвичайно ризиковано відносно тисяч солдатів більшовиків, які маршували вулицями Києва, однак обійшлося без боротьби. На спротив наткнулися лише біля мостів, які охоронялися загонами чехів. Дійшло до бою із застосуванням важкої артилерії. Всю ніч цей один батальйон утримував позиції у ключових пунктах міста разом з мостовими переправами» [1; 2, с. 55]. Німецьке донесення свідчить, що українські підрозділи у перший день (1 березня) мали характер лише символічний – склалися з одного офіцера та 60 чоловік з однією гарматою [1; 2, с. 55]. При цьому Менджецький згадує працю Удовиченка [12, с. 31], де стверджується, що це українці першими зайняли місто з боку Коростеня у той час, коли німецький батальйон лише під'їжджав залізничним транспортом. Вочевидь, що все ж таки німецькі підрозділи та українські увійшли до Києва практично одночасно. Свідченням цього є спогади полковника В. Петріва, полк імені Костя Гордієнка якого одним із перших увійшов до Києва увечері 1 березня. Але трохи пізніше Петрів зазначив, що вони вже зустрічали на вулицях Києва німецькі стежі («...Посувалися ми поволі і на «Безаківській» зіткнулися з німецькими пішими стежами, що просувалися з боку Києва I, й від них довідалися, що Київ I уже німцями зайнятий та що вони ведуть розвідку до Києва II та залізничного мосту, але розвідка не

ризикує просуватися по темних, забитих возами стаційних торах і незнайомому місту...»), і навіть попросив німецького командира надати йому на ніч допомогу ротою піхоти [10, с. 350–353].

2 березня до Києва увійшли головні сили Корпусу Кнерцера та 91-ша піхотна дивізія, що дало можливість повністю оволодіти містом. 91-ша піхотна дивізія (її ще у деяких дослідженнях іменують дивізією ляндверу, бо вона вся дійсно складалася саме з полків ляндверу) рухалася по території України у напрямку Сарни – Коростень (Іс-коростень). Коростень частини дивізії зайняли 24 лютого. За даними істориків СРСР, на цьому напрямку спротив чинив загін київських залізничників під командуванням А. Дзедзівського. Далі було отримане повідомлення про концентрацію більшовицьких загонів у напрямку Чернігова. Тому туди направили спеціальний загін з однією українською ротою. В бою ворога відкинули, взявши при цьому полонених, а також кулемети й артилерію. 25 лютого українські частини вдарили у київському напрямку (через Бородянку), однак успіху не мали. Як повідомляли радянські джерела, «23–28 лютого в боях у районі станцій Бородянка, Клавдієво, Буча, Біличі та Святошине, підірвавши міст на ріках Здвиж та Ірпінь, червоногвардійці при підтримці свого бронепотяга стримали натиск переважаючих сил противника, «показали добре вміння володіти зброєю та уражати ворога». Лише відступ 1-ї Чехословацької дивізії, який відкрив підступи до міста з боку Житомира, не дозволив радянському командуванню продовжити оборону Києва, і туди 1 березня увірвалися інтервенти» [8, с. 113]. 2 березня також передові частини 91-ї піхотної

дивізії разом з українськими загонами увійшли до Києва. Однак більшовики змогли евакуювати київський залізничний вузол, де на той час знаходилося понад 75% справних паровозів та вагонів Південно-Західної залізниці, та організувати контрзаходи проти подальших дій німецьких та українських військ на Лівобережній Україні [8, с. 113].

На іншому напрямку, в Білорусі, у кінці лютого – на початку березня на північ від Прип'яті діяла спочатку 224-та піхотна дивізія. Перша ціль її походу – Лунінець – була досягнута миттєво. У подальшому дивізія рухалася в Білорусь, в напрямку Мозир – Гомель. Цікаво, що наступ німецьких військ у Білорусі був наслідком викрутасів більшовиків на мирних переговорах у Бресті. Там, не бажаючи допускати до переговорів українську делегацію, більшовики заявили, що підписання мирного договору з Україною неможливе через невизначення спільного кордону між Україною та Росією. Це використали німці, оскільки українська влада мала претензії на ці райони як на заселені у той час переважно українцями.

Перші зіткнення з більшовиками відбулися 21 лютого в околицях Микашевичів, де німці оволоділи бронепотягом. Оперативне керівництво більшовицькими військами у смузі Вітебськ, Орша, Могильов, Бихов, Роґачев здійснював заново створений штаб Західного фронту (головнокомандувач А. Ф. Мясников), а район Жлобин, Калинковичі, Гомель обороняв Західний фронт з боротьби з контрреволюцією на чолі з Р. М. Берзіним [8, с. 112]. 24 лютого вони знову наштотхнулися на сильний спротив на захід від Калинковичів (навіть із застосуванням артилерії), і місто

було взяте сміливою атакою. У Мозирі частини 224-ї піхотної дивізії знайшли знищений залізничний міст. У річковому порту стояла майже вся Прип'ятська флотилія, однак у її складі лише окремі кораблі були придатні для використання. Тут німецькі війська, які готувалися форсувати Дніпро, були контратаковані більшовицькими загонами, але атаку вдалося відбити. Після цього 28 лютого 224-та піхотна дивізія зайняла Речицю, де мала можливість організувати переправу через Дніпро. 1 березня німці досягли залізницею Гомеля – важливого вузла комунікацій. Тут був захоплений і непошкоджений міст через Дніпро. Більшовики пробували контрнаступати, але невдало [1; 2, с. 56].

Таким чином, до 2–3 березня завдання другого етапу німецької операції в Україні було досягнуто. Людендорф, який уважно слідкував за ходом операції, з задоволенням згадував у мемуарах: «Наступ в Україні також пішов швидким темпом. Центр тяжіння німецького наступу був направлений на Київ, і 1 березня останній був уже зайнятий нами, а австро-угорського – на Одесу. Операції розвивалися вздовж залізниць; інколи відбувалися бої між броньовими потягами; загалом, величезний простір мав бути пройдений слабкими силами. Більшовицькі війська чинили лише незначний спротив, чехословацькі війська, складені з австро-угорських військово-полонених, боролися набагато краще, і з ними справа доходила до запеклих боїв. Рух і бої продовжувалися навіть у травні» [5, с. 508].

Однак перед німецьким командуванням несподівано постала серйозна проблема: виявилось, що українська армія неспроможна швидко звільнити

від більшовиків Лівобережну Україну, як передбачало німецьке військово-політичне керівництво, після досягнення німецькими військами лінії Дніпра. Українських частин, які б мали реальну боездатність, у потрібній кількості не було (за винятком частин Пресовського та Січових стрільців). Також у ході проведення операції німецьке командування звернуло увагу на відсутність української влади у більшості місцевостей та проблеми з її відновлення, що створювало перешкоди для виконання Україною своїх зобов'язань з постачання продовольства та сировини, а також на реальну дезорганізацію транспортної мережі в Україні, що також не сприяло постачанню до Німеччини та Австро-Угорщини. Не знайшли вони й великих запасів зерна на території, яку взяли під контроль. Єдине, що німецькі війська змогли захопити, так це величезні запаси військового майна та озброєння колишньої Російської імператорської армії. За німецькими даними (на початок квітня 1918 року), вони захопили штаби 4 армій, 5 корпусів, 17 дивізій та багатьох полків, близько 800 тис. гвинтівок та 10 тис. кулеметів, 100 млн. набоїв, близько 3 млн. снарядів, 2100 паровозів, близько 30 тис. вагонів, 63 тис. повозок, 1705 похідних кухонь та 13 тис. коней [8, с. 105]. Але ці величезні запаси не підходили для німецької армії, тому вони були залишені на місцях. Пізніше, вже 1919 року, за володіння ними розгорнулися жорстокі бої сил, які змагалися на території України (з них же також у період Гетьманату постачалися й частини Краснова та Денікіна на Дону та Кубані за дозволом німецького командування). Тому німецькому командуванню довелося провести **третій етап** операції (який

розпочався з підготовки 5 березня), вже на Лівобережній Україні, і повністю звільнити Україну від більшовиків. Але для цього німецьким та австро-угорським військам знадобилася суттєва підтримка. Саме на цьому етапі чисельність німецьких та австро-угорських військ, кількість дивізій стали суттєво зростати.

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що всього на перших двох етапах операції з вигнання більшовиків з території України (з 18 лютого по 5 березня 1918 року) було задіяно саме в Україні 5 німецьких дивізій (з них одна кавалерійська), одна окрема кавалерійська бригада, 6 австро-угорських дивізій (з яких одна кавалерійська) та одна піхотна бригада. Всього ж німецько-австрійське угруповання на території України в період 18 лютого – 5 березня складалося лише з одинадцяти дивізій, однієї піхотної та однієї кавалерійської бригад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рапорт Групи Армії «Айхгорн» про операції в Україні від 29 липня 1918 р. Bundesarchiv Militärarchiv Freiburg. PH 3/430.
2. Mędrzecki W. Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.
3. Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914–1918. Bd. VII. und Ergänzungshelte. Bd. X. Wien, 1938. Beilage 5.
4. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки / В. Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік. Київ: Ніка-Центр, 2015.
5. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. Москва: Вече, 2014. С. 500–501.
6. Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918–1921. Санкт-Петербург: ООО «Издательство «Полигон», 2002.
7. Крах первого нашествия империалистов на Страну Советов. Москва: Воениздат, 1973.

8. Гражданская война в СССР. Том первый. Подавление внутренней контрреволюции. Срыв открытой интервенции международного империализма (октябрь 1917 г. – март 1919 г.). Москва: Воениздат, 1980.

9. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Том 2. Київ: Наукова думка, 1997.

10. Петрів Всеволод. Військово-історичні праці. Спомини. Київ: Поліграфкнига, 2002.

11. Мельтюхов М. И. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917–1940. Москва: Вече, 2010.

12. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917–1921. Київ: Видавництво «Україна», 1995.

13. Татаров Б. О. Новітні гусити. Чесько-словацькі військові формування у російському війську (серпень 1914 – квітень 1918 рр.). Київ: Наш час, 2010.

REFERENCES

1. Army Group's "Eichhorn" Report on Operations in Ukraine, July 29, 1918. In: *Bundesarchiv Militärarchiv Freiburg*. [in Ger.]
2. MĘDRZECKI, W. (2000). *German Military Invasion of Ukraine in 1918*. Warsaw: DIG. [in Pol.]
3. *The Last Austro-Hungarian War of 1914–1918*. (1938). Vol. VII. expanded, Vol. X. Wien. [in Ger.]
4. DORNIK, V. et al. (2015). *Ukraine between Self-Determination and Occupation. 1917–1922*. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukr.]
5. LYUDENDORF, E. (2014). *My War Memoires. 1914–1918*. Moscow: Veche, pp. 500–501. [in Rus.]
6. KAKURIN, N., VATSETIS, I. (2002). *The Civil War of 1918–1921*. Saint Petersburg: Polygon. [in Rus.]
7. *Defeat of the First Imperialistic Invasion of the Soviet State*. (1973). Moscow: Voenizdat. [in Rus.]
8. *Suppression of the Internal Counter-revolution. Disruption of the Direct Intervention*

- of the International Imperialism (October 1917 – March 1919)*, Vol 1. of *Civil War in the USSR*. (1980). Moscow: Voenizdat. [in Rus.]
9. *Ukrainian Central Rada: Documents in Two Volumes*. Vol. 2. (1997). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukr.]
10. PETRIV, V. (2002). *Papers on Military History. Memoires*. Kyiv: Polihrafknyha. [in Ukr.]
11. MELTYUKHOV, M. (2010). *The Bessarabian Question between World Wars of 1917–1940*. Moscow: Veche. [in Rus.]
12. UDOVYCHENKO, O. (1995). *Ukraine during the War for Statehood. History of the Organization and Military Operations of the Ukrainian Armed Forces. 1917–1921*. Kyiv: Ukraina. [in Ukr.]
13. TATAROV, B. (2010). *New Hussites. Czechoslovakian Military Units in the Russian Army (August 1914 – April 1918)*. Kyiv: Nash chas. [in Ukr.]

Цікаво, що у складі австро-угорських військ значну частину склали полки, укомплектовані українцями. Серед них були 24-й Коломийський, 58-й Станіславський піхотні полки, 19-й Львівський та 35-й Золочівський стрілецькі полки (колишні полки лянтверу), 11-й та 30-й польові артилерійські полки та інші частини. Але це не було зроблено австрійцями спеціально. Вони лише використали ті частини, які на час початку операції знаходилися у складі військ на цій ділянці фронту і склалися з так званих «українських» полків. Це додатково спростовує розповсюджену й в Україні російську пропагандистську версію про те, що нібито через недовіру до українців частини, якими вони були укомплектовані, всі геть відразу відправлялися на Італійський чи Балканський фронти.